

Tezamen geven deze bijdragen inzicht in de manier waarop mensen vroeger met extreme natuurverschijnselen omgingen. Natuurlijk is er veel veranderd door de eeuwen heen, maar verrassender is misschien wel hoe groot de continuïteiten zijn: sommige culturele praktijken leven voort tot op de dag van vandaag en hebben diepe sporen getrokken in onze omgang met natuurfenomenen. We worden nog steeds getroffen door dreigende overstromingen of periodes van grote droogte, en we hebben nog steeds de behoefte om uiting te geven aan ons gemoed in de vorm van religieuze rituelen of culturele verbeeldingen. Ik sluit daarom af met de laatste strofe uit het gedicht 'Nattigheid' van Ester Naomi Perquin, dat over de langdurige droogte van de zomer van 2018 gaat:

De sloot spuugt gaargekookte eenden uit. Onzichtbaar leven stinkt en woekert aan de kant. En vannacht staan de boeren op, sjouwen langs akkers, houden de zonsopkomst tegen – bidden tegen de statistieken in. Grote weerman, aarde die ons kostbaar is, geef ons heden regen.²³

²³ Ester Naomi Perquin, 'Nattigheid', <https://www.dichterdesvaderlands.nl/gedicht/nattigheid/>, geraadpleegd 10 november 2020.

Dichtende verslaggevers: watersnoodliteratuur in de achttiende eeuw

Lotte Jensen

Wat drift gevoelt myn geest om Neêrlands Water-leed
Te aanschouwen in gedicht, met rouw-gewaad bekleed?
Ik voel myn zang-aêr ryst, by 't ryzen der riveren,
En zoekt ontlastingen langs 't veld van myn papieren.¹

Zo opent *Nederlands water-nood* (1741), een gedicht van de in Amsterdam woonachtige koopman en dichter Pieter Huisinga Bakker (1713-1801). Het gaat over de watersnood van 1740-1741. Tijdens de wintermaanden braken op veel plaatsen in het rivierengebied de dijken door met desastreuze gevolgen: tientallen mensen vonden de dood, honderden personen sloegen op de vlucht en veel dieren verdronken. De materiële schade was enorm.² In zijn maar liefst vijftig pagina's tellende lyrische beschrijving neemt Bakker de lezer mee op een fictieve reis door het rampgebied. Het hoofdpersonage, de ik-figuur, maakt een lange zeiltocht en doet verslag van de huiveringwekkende taferelen die hij onderweg tegenkomt. Verwoeste huizen, hongerige vluchtelingen en verdronken koeien: geen detail blijft onbesproken. Bakker laat zijn dichtelijke verbeeldingskracht de vrije loop. Hij gebruikt een meeslepende stijl, die door veel opsmuk wordt gekenmerkt. Het wemelt van de kleurrijke bijvoeglijke naamwoorden, metaforen, alliteraties en hyperbolen. Voor Bakker staat feitelijke accuratesse niet voorop, zo meldt hij in het voorbericht: 'Het is geen historische vertelling, maar, na den aard der Dichtkonste, een schilderagtige beschouwing van Nederlands-Water-nood, met verscheide byvoegselen en sieraden omgesierd, om, zoo veel my het zelve, in het midden van de beslommeringe der koopmanschap, mogelyk was, na den

¹ P. Bakker, *Nederlands water-nood van den jaaren MDCCXL en MDCCXLI* (Amsterdam 1741); Dit artikel is tot stand gekomen binnen het NWO-Vici project 'Dealing with disasters. The shaping of local and national identities in the Netherlands, 1421-1890' (www.dealingwithdisasters.nl). Ik bedank Hanneke van Asperen en Adriaan Duiveman voor hun suggesties en opmerkingen.

² Voor een overzicht van de weersomstandigheden en gevolgen zie: J. Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de late landen*. Onder redactie van A.F.V. van Engelen. V: 1675-1750 (Franeker 2006) 704-714.

smaak van verschillende tongen te schikken'.³ De dichter wil zijn publiek dus vooral vermaken.

Het klinkt paradoxaal: een dichter die de ellende van een ramp zo fraai mogelijk probeert te verwoorden. Toch was dit alledaagse praktijk in de vroegmoderne tijd. Rampen vormden een belangrijke inspiratiebron voor schrijvers. Met een goed rampdicht gaven ze ook hun eigen visitekaartje af. Literaire ambities gingen hand in hand met het tonen van betrokkenheid en medeleven met de slachtoffers. Dichters reikten bovendien tal van leerrijke morele en religieuze boodschappen aan, die de lezer veerkracht konden bieden om de ramp te verwerken. Dat alles deden ze op een zo eloquent mogelijke wijze, naar het Horatiaanse adagium *utile dulci*: het nuttige dient met het aangename verenigd te worden.

Dat roept de vraag op hoe in hoeverre we dit soort gelegenheidsgedichten als historische bron kunnen gebruiken. Poëtische beschrijvingen geven per definitie een vertekend beeld van de werkelijkheid: ze bieden een gestileerde representatie ervan. Dat maakt ze minder geschikt om er historische gegevens en feiten aan te ontleen. Tegelijkertijd, zo zal ik betogen, zijn ze onmisbaar voor een beter begrip van hoe mensen vroeger met natuurverschijnselen zoals overstromingen omgingen. Literaire werken boden niet alleen troost, maar ze voorzagen de gebeurtenissen ook van een diepere betekenis door er religieuze en morele lessen aan te verbinden. Het gebruik van stilistische middelen kon functioneel zijn in het versterken van de boodschap en zo de impact van het werk vergroten.⁴

Na een korte introductie op het genre van de watersnoodliteratuur, maak ik een rondgang langs vier achttiende-eeuwse watersnoodgedichten waarin een rondreizende ik-figuur de hoofdrol speelt. Hoe positioneert dit lyrische 'ik' zich tussen de polen van verslaggever en dichter? Hoe verhouden authenticiteit en het literaire karakter van de tekst zich tot elkaar? Aan bod komen de literaire watersnoodverslagen van Bakker, Olivier Porjeere, Willem de Perponcher, en Evert Schonck. Hun teksten bestrijken de periode 1741-1799, de tijd waarin de gevoelsliteratuur een hoge vlucht neemt. Dat zien we

³ Zie het (ongepagineerde) voorwoord in Bakker, *Nederlands water-nood*.

⁴ Over de esthetische functie van 'rampenkunst', zie Gerrit Jasper Schenk, 'Images of Disaster: Art and the Medialization of Disaster Experiences', in: K. Kenichi e.a. *Catastrophe and the power of art: Catalogue Mori Art Museum* (Tokyo 2018) 145-149. Voor een toepassing op de Nederlandse rampcultuur, zie: L. Jensen, 'De schoonheid van een ramp. De culturele verbeelding van de watersnood van 1799' in: *Vooys* 39 (2021) 1, te verschijnen.

terug in de wijze waarop de protagonisten van hun werken zich als poëtische verslaggevers profileren.

Watersnoodliteratuur als genre

Na een watersnoodramp klommen schrijvers stevast in de pen om de gebeurtenissen op te tekenen. Hun teksten namen allerlei vormen aan. Denk aan kronieken, ooggetuigenverslagen, romans, gedichten, verhalen, pamfletten, gedenkboeken, preken, liederen en toneelstukken. We kunnen dit soort teksten met de verzamelterm 'watersnoodliteratuur' aanduiden. De term 'literatuur' moet daarbij breed worden opgevat. Literatuur omvatte in de vroegmoderne tijd namelijk veel meer dan tegenwoordig. Rond 1900 raakte de betekenis van de term literatuur (ook wel *belles-lettres* genoemd) sterk versmald en verwees deze louter nog naar 'hogere' kunstvormen waarin de esthetische kwaliteit voorop stond. Tot de 'echte' literatuur rekende men steeds minder genres. Voor de twintigste eeuw was het blikveld veel breder. Naast de traditionele genres van de poëzie, het toneel en de roman worden in de vroegmoderne tijd bijvoorbeeld ook reisteksten, liederen, embleemboeken, dagboeken, pamfletten en essays tot de literatuur gerekend.⁵ Watersnoodliteratuur besloeg in de vroegmoderne tijd dus allerlei genres, waarin uiteenlopende accenten werden gelegd. Zo lag in een preek de nadruk op de stichtelijke les, terwijl toneelstukken ruimte boden voor het neerzetten van personages die bepaalde deugden of ondeugden vertegenwoordigen. Lieder combineerden sensationele details met een morele boodschap, terwijl gedenkboeken vaak tabellen bevatten waarin het aantal doden per dorp werd opgesomd. Toch zijn er ook enkele standaard ingrediënten te onderscheiden die we door alle genres heen vinden.⁶

Ten eerste staan auteurs vrijwel altijd stil bij de verschrikkelijke gevolgen van de ramp. Huiveringwekkende scènes met mensen die hun toevlucht op daken zoeken, lociend vee dat in doodsnood verkeert en ouders die hun kroost zien verdrinken: het wordt allemaal breed uitgemeten. Ten tweede is er veel aandacht voor wonderbaarlijke reddingen. Hoe afschuwelijk

⁵ Zie voor een omschrijving van het begrip 'literatuur' en 'belles-lettres' in de achttiende eeuw: I. Leemans en G. Johannes, *Worm en donder. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. De Republiek 1799-1800* (Amsterdam 2013) 58-61.

⁶ Het hiernavolgende is gebaseerd op: L. Jensen, *Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd*. (Nijmegen 2018), 14-23.

de ramp ook is, er zijn altijd gebeurtenissen waaruit mensen hoop kunnen putten, zoals de miraculeuze redding van verloren gewaande familieleden. Ook het motief van het kindje in de wieg dat uit het water wordt gered, behoort tot de vaste ingrediënten van de watersnoodliteratuur. Een derde en laatste standaardelement is de godsdienstige moraal. Vrijwel alle schrijvers propageren een religieuze boodschap. De ramp wordt als een straf van God beschouwd. Om nieuwe straffen te voorkomen, dienen mensen berouw te tonen en zich deugdzamer te gedragen. Zoals de hierboven genoemde Bakker het formuleert: 'Een ongeveinsde vloed van traanen, uitgestort / Voor God, van eene ziel door waar berouw gepord, / Zal 's Hemels grimmigheid uitblussen en verdooven'.⁷ Wie tot inkeer kwam, bleef in de toekomst mogelijk gespaard.

Inhoudelijk is er dus veel wat de verschillende genres binnen de watersnoodliteratuur bindt. Verder zijn er ook stilistische overeenkomsten te ontdekken. Of het nu om een gedenkboek of gedicht gaat, auteurs doen vrijwel altijd een beroep op de verbeeldingskracht om de huiveringwekkende gebeurtenissen zo aanschouwelijk mogelijk te maken. Neem bijvoorbeeld het volgende gedenkboek uit 1799: *Beschryving van den watersnood, van 't jaar MDCCXCIX* van de belastingambtenaar, landmeter en schrijver Cornelis Zillesen. Hij geeft een minutieuze beschrijving van de overstromingen in het rivierengebied, inclusief een uitgebreide opgave van alle schade en de giften die ten behoeve van de slachtoffers zijn binnengekomen. Hoewel in zijn weergave de zakelijke verslaglegging en het cijfermateriaal centraal staan, past ook hij tal van literaire stijlmiddelen toe:

Zwaare ijsschotsen vallen van de steile dijken binnenwaards, maaken diepe hoolen en afgronden van gaaten, die de sterkste borstweeringen van het water ondermijnen, wyl weder andere schotsen van vooren de dijken van een scheuren. Een toestand zo bang en akelig, dat de bewoners der binnelanden, zich niet meer veilig in hunne wooningen meer achtende, uit hunne huizen vliedende, zonder dikwijls te weten waar heen voelen, wyl het gevaar alomme dreigt, en elk raad en reddeloos om hulp schreeuwt.⁸

⁷ Bakker, *Nederlands-Waternood*, 48.

⁸ C. Zillesen, *Beschryving van den watersnood van 't jaar MDCCXCIX, in verscheide gedeelten van ons vaderland door ys-verstoppenge veroorzaakt; met kunst-plaaten en een rivier-kaart.* (Amsterdam 1800), 32-33.

De adjectiva 'zwaare', 'diepe' en 'sterkste' kleuren de tekst en maken duidelijk hoe hachelijk de situatie op dat moment is. Verder weidt Zillesen uit over angstige vluchtelingen die radeloos hun huizen ontvluichten. In die stoet bevinden zich hoogzwangere vrouwen in 'barenswee', weduwen met hun kroost, moeders met 'tedere zuigelingen aan de borsten' en een voortkruipende grijsaard. De lucht vult zich met 'hartbrekende jammerklagen', aldus Zillesen.⁹ Zillesen woonde op dat moment in Utrecht en was waarschijnlijk geen ooggetuige van de ramp. Zijn werk laat zien dat literaire stijlmiddelen ook voorkomen in genres die meer op de zakelijke verslaglegging gericht zijn. In die zin is het onderscheid tussen bronnen die primair gericht op de overdracht van zakelijke informatie zijn, en meer literair gestileerde teksten, minder groot dan je zou verwachten.

Dat neemt niet weg dat er graduele verschillen bestaan. Vanzelfsprekend speelt de stilering van de taal een grotere rol in gelegenheidsgedichten, al is het maar vanwege het gehanteerde rijm. Uit de grote hoeveelheid watersnoodgedichten heb ik er vier uitgelicht, waarin een ik-figuur als een verslaggever door een rampgebied reist. Die ik-figuur presenteert zijn observaties als authentiek en waar, maar is op zijn beurt een product van de dichtelijke verbeelding. De dichter creëert immers de ik-figuur, die soms heel literaire kenmerken vertoont. Zo kan een rondreizende ik-figuur zich als een tweede Aeneas (de hoofdfiguur uit Homerus' beroemde epos, de *Aeneis*), gedragen. De ik-figuur kan zich ook, onder invloed van de literaire mode, als een uiterst sentimentalistische observator opstellen. Dat zijn zaken waar je bij de interpretatie van rampgedichten rekening mee moet houden.

In de literatuurwetenschap worden dit soort vormen van literaire zelfscenering ook wel met termen als *posture* (gemunt door Jérôme Meizoz) en *self-fashioning* (gemunt door Stephen Greenblatt) aangeduid. *Posture* duidt op de houding die een auteur aanneemt in zijn werk en *self-fashioning* verwijst naar het idee dat auteurs zich via hun literaire werk profileerden als publieke personen.¹⁰ Het voert te ver om uitgebreid op deze theoretische concepten in te gaan, te meer daar er veel discussie over de toepasbaarheid van dit soort begrippen op vroegmoderne literatuur bestaat. Maar ze herinneren ons eraan

⁹ Zillesen, *Beschryving*, 35.

¹⁰ Voor een handzame inleiding op deze begrippen en een discussie over de vraag in hoeverre ze toepasbaar zijn op vroegmoderne literatuur zie: N. Geerdink, *Dichters en verdiensten. De sociale verankering van het dichterschap van Jan Vos (1610-1667)* (Hilversum 2012), 15-19.

dat dichters zich op een bepaalde manier profileerden in hun literaire werk en dat een ik-figuur ook een vorm van (literaire) zelfrepresentatie was. Wie gedichten gebruikt als historische bron, dient zich te allen tijde daarvan bewust te zijn.

Een zeilende dichter

We beginnen deze rondgang bij Bakkers *Nederlands water-nood*. Op de titelpagina prijkt een fraaie prent van Jan Caspar Philips. Daarop is een zeilboot afgebeeld, die langs overstroomde gebieden vaart. Schrijvend op het achterdek zit een dichter samen met Melpomene, de muze van de tragedie. Bovenaan is de Faam, godin van het gerucht, afgebeeld. Op elk van de vier hoeken van de prent is een riviergod afgebeeld: de Tiber, de Donau, de Rijn en de Maas. In en langs het water schieten verschillende groepen mensen elkaar te hulp: drenkelingen worden aan boord van een bootje getrokken, terwijl anderen elkaar op de droge oevers omhoogtillen.

Kunsthistorica Hanneke van Asperen heeft in haar analyse van de prent laten zien dat de prentmaker de tekst van Bakker nauwgezet heeft gevolgd.¹¹ De dichter in de boot is de ik-figuur in de tekst. Al zeilende doet deze verslag van de gevolgen van de overstroming. Van Asperen betoogt dat de dichter, zowel op de illustratie als in de tekst, vooral ooggetuige is van onderlinge hulpvaardigheid. Beeld en woord moeten de lezer aansporen tot liefdadigheid, en versterken elkaar.

Het gaat om een 'verbeelden tocht' (fictieve reis), zo meldt Bakker in het voorbericht.¹² Voortdurend vraagt de dichter daarbij zijn muze, Melpomene, om inspiratie en kracht: 'Versterk me, ô Melpomeen!'¹³ Daarnaast laat hij zich voeden door klassieke dichters als Ovidius en Vergilius, die hij regelmatig parafraseert. De ik-figuur heeft mede daardoor wel iets weg van een rondtrekkende Aeneas – het hoofdpersoonage uit Vergilius' epos *Aeneis*, die na zijn vlucht uit Troje na vele omzwervingen Italië bereikt. Bakkers ik-figuur bereikt na vele omzwervingen de thuishaven Rotterdam.

¹¹ H. van Asperen, 'Liefde en tragedie in tijden van watersnood' (28 augustus 2019), <http://hannekevanasperen.nl/liefde-en-tragedie-in-tijden-van-watersnood/geraadpleegd> 17 augustus. 2020).

¹² Zie het (ongepagineerde) voorbericht 'Aan den lezer' van Bakker in *Nederlands water-nood*.

¹³ Bakker, *Nederlands water-nood*, 8.

Afbeelding 1. Titelprent *Nederlands Waternood* (1741) door Jan Caspar Philips van P. Bakker, Rijksmuseum Amsterdam.

De reis van de ik-figuur is in twee delen opgedeeld. Eerst vaart hij van Woudrichem naar Hedikhuizen. Daar moet hij een adempauze nemen en weidt hij uit over de politieke situatie in Europa. Het continent wordt op dat moment geteisterd door de Oostenrijkse successieoorlog, hetgeen de rampspoed nog groter maakt. Vervolgens stapt hij weer aan boord en vervolgt zijn tocht via de Betuwe, Nijmegen en Gorinchem naar Rotterdam.

Eenmaal aangekomen verandert de stemming: treurnis maakt plaats voor vreugdezang, omdat de ik-figuur daar binnenkort een bruiloft heeft (hier vallen de ik-figuur en Bakker samen). Daarna is er ruimte voor bezinning: oorlog en watersnood hebben tot grote armoede in het vaderland geleid, en die moet volgens de ik-figuur in de vorm van liefdadigheid bestreden worden. Tegelijkertijd dienen mensen de hand in eigen boezem te steken om Gods toorn te sussen: alleen oprechte deugd kan het tij keren.

De ik-figuur profileert zich als een gevoelige ziel. Hij wordt, waar hij ook komt, diep getroffen door de ramptaferelen die hij ziet. Dat stuwt zijn dichterlijke bevoegenheid tot ongekende hoogten:

'k voel hernieuwde kragt, niets kan myn' drift vermind'ren
Ik zal ten reië gaan op traanen en geweën,
En dobb'ren op den rug der dood'lyke akker-zeën,
En Neerlands Water-nood, word my die zwier gegeven,
Zoo schild'ren, dat de verf mag spelen met het leven.¹⁴

Het wemelt van dit soort poëtische uitspraken in de tekst. Steeds opnieuw is de dichter geraakt door de rampzalige taferelen die hij aanschouwt. Het raakt hem zozeer dat hij herhaaldelijk overweegt te stoppen met schrijven: 'k Voel waarlyk my de pen, door zoo veel leeds begeven'.¹⁵ Op dat soort momenten zoekt hij steun bij Melpomene die hem nieuwe treurstof en inspiratie moet bieden, zodat hij verder kan dichten.¹⁶

Het moge duidelijk zijn dat we hier niet met een gewone verslaggever van doen hebben, maar met een gevoelsdichter, wiens gemoedstoestand als een rode draad door de tekst loopt. We zien het voorbijglijdende landschap door zijn poëtische bril, en dat verklaart ook waarom er zoveel versterkende adjectiva, hyperbolen en topoi (dichterlijke gemeenplaatsen) worden gebruikt. Zo gebruikt Bakker bij monde van de ik-figuur opvallend veel strijdmetaforiek. Hij spreekt bijvoorbeeld van het Nederlandse volk dat door het 'geweld der waat'ren aangerand' en de 'waterwolf', die de Alblasserwaard heeft doen bezwijken.¹⁷ Verwijzingen naar de strijd tegen het water vloeien naadloos over in passages over het oorlogsgeweld in Europa. De

¹⁴ Bakker, *Nederlands water-nood*; De uitdrukking 'ten reië gaan' betekent zoiets als: 'me erheen begeven' (zie *Woordenboek der Nederlandsche taal*, via wnt.inl.nl)

¹⁵ Bakker, *Nederlands water-nood*, 8.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld: Bakker, *Nederlands water-nood*, 8, 13, 22, 43.

¹⁷ Bakker, *Nederlands water-nood*, 38, 40.

cultuurhistoricus Adriaan Duiveman heeft laten zien dat watersnoodteksten uit de vroegmoderne tijd doordrenkt zijn van oorlogsmetaforiek en dat die tot op de dag van vandaag doorwerkt in het waterdiscours.¹⁸

Bakkers verslag mondt uit in een pleidooi voor liefde en deugdzaamheid. Hij prijst de hulpacties van de landelijke bestuurders en roept alle burgers donaties te doen.¹⁹ Na alle lyrische uitweidingen eindigt deze literaire bootreis zo met een heel concrete, tastbare oproep om de getroffen en met geld en goederen te steunen.

Een ooggetuigenverslag van Traanrijk

In het bijna veertig pagina's tellende lied *Traanrijk en Troosthart* van de predikant Olivier Porjeere (1736-1818) speelt een dichtende verslaggever eveneens de hoofdrol.²⁰ Deze treurzang gaat over de watersnoodramp van 1775. Deze raakte de provincie Noord-Holland en de kusten van de Zuiderzee het hardste. Duizenden runderen verdronken, talloze huizen werden door de watermassa vernietigd en zo'n zeventig mensen kwamen om

¹⁸ A. Duiveman, 'De polder als eeuwig slagveld: Landschap, waterbeheer en militaire metaforiek' in: *Groniek* 51 (2019), 103-111. Zie ook A. Duiveman, 'Demilitariseer de polder. Oorlogsmetaforiek, geschiedschrijving en de toekomst van de Nederlandse Delta' in: L. Jensen & A. Duiveman, *Welke verhalen vertellen we? Narratieve strategieën rondom waterbeheer en zeespiegelstijging* (Nijmegen 2020), 38-47.

¹⁹ Niet voor niets lijkt de figuur van 'caritas' (liefdadigheid) op de titel prent te zijn afgebeeld. Zie hierover Van Asperen: 'Liefde en tragedie in tijden van watersnood'. Zie over de hulverlening in 1740-1741: A. Driessen, 'Hulpverlening na overstromingsrampen in het Nederlands rivierengebied' in: *Groniek* 147 (2000), 185-198 en T. Bosch, 'Natuur en cultuur. Modernisering van hulpverlening na catastrofale overstromingen in de Nederlandse Delta, 1740-1861' in: *Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis* 21 (2012) 1-2, 39-47.

²⁰ O. Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart. Tweezang. Op den geweldigen storm en buiten gewoonen vloed. Den 14den van slagtmáand, 1775. In drie afdeelingen gezongen te Delfshaven' in: idem, *Zangliedende uitspanningen* (Amsterdam 1788), 189-235. De bevindingen in deze paragraaf zijn mede gebaseerd op: L. Jensen, 'Traanrijk en Troosthart. Zingen over watersnoodrampen in de achttiende eeuw' in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 42 (2019) 1, 1-14.

het leven.²¹ Ook de inwoners van Delfshaven beleefden angstige momenten. Met oorverdovend kabaal stroomde het water daar 's avonds over de sluisdeuren heen, waardoor grote delen van Zuid-Holland bedreigd werden. Uiteindelijk slaagden twee burgers er met behulp van de sluiswachter in het gat te dichten, maar de ravage was enorm.²²

GERECHTE VAN DE OVERSTROMING DER SLUIS TE DELFHAVEN, 'S AVONDS, DEN 14^{den} NOVEMBER 1775.

Afbeelding 2. *Overstroming van de sluis in Delfshaven in 1775*, door Noah van der Meer, naar een tekening van Henrik Kobell, Rijksmuseum Amsterdam.

Het treurlied van Porjeere bestaat uit een voorzang, drie gezangen en een slotzang. In de voorzang worden de twee hoofdpersonen, Traanrijk en Troosthart, geïntroduceerd. Zij zitten gezamenlijk op een bankje aan de Maas. Het hoofdgedeelte bestaat uit een 'tweezang' tussen beide personages, waarin ze elkaar beurtelings toezingen. Dat doen zij in drie gedeeltes, waarbij de eerste zang zich vooral op de gebeurtenissen in Delfshaven richt, de tweede

²¹ Een beschrijving van de gevolgen van de ramp per provincie en deelgebied is te vinden in J. Buisman, A.F.V. van Engelen eds., *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen VI* (Franeker 2015), 449-492.

²² Buisman, *Duizend jaar weer*, p. 458-459. Zie over de situatie in Delfshaven ook het herdenkingsboek van J.H. Hering, *Bespiegeling over Neerlandsch waternood, tusschen den 14den en 15den Nov. MDCCLXXV*, I (Amsterdam 1776), 173-182.

op de rest van het getroffen gebied en de derde op de christelijke les. In de 'Nazang' rondt de alwetende verteller het relaas af.

Traanrijk is overduidelijk een alter-ego van de dichter-predikant Porjeere. Hij geeft een levendige beschrijving van zijn traumatische ervaringen. Zo beschrijft hoe hij tijdens het ontbijt wordt opgeschrikt door een alarmerend bericht van de bureu: het water komt!

'k Was naauwlijks in den hoek van mijnen haard gezeeten,
Om 't voedend Ochtendbrood met smaak erkentlijk te etten,
Of een der buuren kwam met tijding, dat de vloed
Te wagten was, ik vloog, ja met een' dubblen spoed,
Ter plaatsdeur uit, en zag het schommelend water koomen,
Ik greep een vloedplank bij 't geraas der wilde stroomen,
En maakte in allen haast het keldervenster digt.²³

Het 'vliegend water' komt echter razendsnel opzetten. Eerst loopt het tuintje van Traanrijk onder water. Hij weent om het verlies van zijn 'beddeke vol groene pieterselie' en zijn sierbloemen. Dan dringt het water het huis binnen. Traanrijk stuift de trap op en voelt zijn hart in zijn keel kloppen. Zijn huis begint te kraken en hij is bang om met woning en al weggesleurd te worden. In paniek vluchten hij en zijn moeder naar zolder, waar ze de schoorsteen horen afbreken. Ze nemen wat huisraad mee om de avond door te komen. Middernacht gaat de storm weer liggen en is het ergste gevaar geweken.

Het gedicht bevat ook passages die Porjeeres ervaringen als predikant weergeven. Traanrijk beschrijft hoe hij op een zondag, enkele dagen na de ramp, weer moet preken. Hij geeft een uitgebreide beschrijving van de hartverscheurende dienst. Er wordt gehuild en gekreterd, gekreten en geschreid:

'k Zal 't preëkuur nooit vergeeten,
'k Heb schier mijne oogen blind: mijn traanklier leëg gekreteren
Ik weende – ik preekte – ik riep – *de groote God regeert!*
Beeft volken! Beeft voor Hem, die door gericht leert.
'k Zag aangedaan en blij mijn dierbre Havenaaren,
Getuchtigd – en gerukt uit duizende gevaaren.
Wij weenden onderling, bedaard, verstomd, verblijd,
't Gebrooken hart werd Gode in 't Beedehuis gewijd.
'k Riep mijn gemeente toe – vooräl den waaren vroomen,

²³ Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', 196-197.

Om dankende in 't gebed met mij tot God te koomen.²⁴

De kerkdienst biedt de gelegenheid om uiting te geven aan het bezwaarde gemoed en via de uiting van emoties nader tot elkaar en tot God te komen.²⁵

Het personage Traanrijk valt dus in belangrijke mate samen met de predikant Porjeere, die de ramp aan den lijve heeft ervaren. Tegelijkertijd moeten we ook een onderscheid maken tussen Porjeere en zijn alter-ego. De wijze waarop hij bij monde van Traanrijk verslag doet van de ramp, is literair ingekleed. Het begint er al mee dat Traanrijk aandrang voelt om middernacht te dichten. De storm is nauwelijks gaan liggen, of hij grijpt al naar zijn lier:

De witte maan daagde op – het zwerk, door God gestild,
Vertoonde een heldre kleur met blaauwgeverfde wangen:
't Gezicht alleen ontstak den lust tot Nachtgezangen:
Ja, 'k greep de dankharp reeds in 't lachend oogenblik.²⁶

Dat is natuurlijk een hoogst onwaarschijnlijke handeling voor iemand die zojuist in doodsangst heeft gezeten, maar we hebben dan ook te maken met een gestileerde, literaire reactie. Met 'Nachtgezangen' verwijst Traanrijk naar alle waarschijnlijkheid naar het beroemde werk van de Engelse dichter Edward Young, auteur van *The complaint: or, Night-thoughts on life, death, & immortality* (1742-1745), vaak afgekort tot *Night-thoughts*. Young legde de basis voor de zogenaamde *graveyard poetry*, waarin dichters over thema's als eenzaamheid, melancholie en doodsverlangen schreven. Ze positioneerden zichzelf het liefst in het volle maanlicht en op verlaten kerkhoven. De gevoelspoëzie, meer in het bijzonder het sentimentalisme, nam ook een hoge vlucht in de Nederlandse letteren. We komen het in deze periode tegen bij auteurs als Rhijnvis Feith en Elizabeth Maria Post, die zich lieten inspireren door de natuur en hun emoties de vrije loop lieten.²⁷

Uiterst literair is ook het verslag dat Traanrijk doet van de gevolgen van de ramp voor de rest van het land. De alliteraties, versterkende adjectiva en verrijkende woordwolken vliegen de lezer om de oren:

²⁴ Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', 209.

²⁵ Zie over de rol van preken bij rouwverwerking na rampen: A. Duiveman, 'Praying for (the) Community: Disasters, Ritual and Solidarity in the Eighteenth-Century Dutch Republic' in: *Cultural and Social History* 16 (2019) 5, 543-560.

²⁶ Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', 206.

²⁷ Hierover: R. Honings en L. Jensen, *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de 18de en 19de eeuw*. Amsterdam 2019, 101-116.

Het zindelijk Zaandam bekermt zijn lotgeval.
Het dijkrijk Heusden beeft in zijn' bedamden wal.
De Landklagt kan alöm van 's Hemels roede spreken.
Het noodbericht vliegt voort uit Kennemerlandsche strecken.
Daar 't Visschend Egmond bij het lóótsrijk Petten treurt,
En 't Beverwijksch bericht de trommelbliezen scheurt.²⁸

Als een razende reporter doorkruist Traanrijk het land om verslag te doen van de ellende en hartenkreten, maar dan wel met veel meer versierende termen dan een krant zou doen. Iedere plaats krijgt een kenmerkende eigenschap erbij: van 't digt gebouwd Blokzijl', 't Vlijtkweekend Harderwijk' tot aan 't waterscheppend Thoolen'. De dichter putte duidelijk genoeg uit zijn woordenspel.

Aan de ene kant biedt Porjeeres treurzang een fascinerende inkijk in het leven van een achttiende-eeuwse predikant, die moest vluchten voor het water. We volgen bij monde van Traanrijk zijn angstigste momenten en zien hoe hij veerkracht en troost put uit de kerkelijke gemeenschap. Aan de andere kant moeten we het historische personage Porjeere en zijn dichtende alter-ego Traanrijk van elkaar onderscheiden. Traanrijk gedraagt zich als het prototype van de sentimentele dichter, die in het holst van de nacht zijn lier grijpt en zijn emoties de vrije loop laat. Dit poëtische verslag is dan ook sterk gekleurd door de literaire mode van die tijd.

Literaire tranen bij de ramp van 1799

In 1799 vond opnieuw een grote overstroming plaats. Dit keer werd vooral het riviereengebied zwaar getroffen. Tientallen personen kwamen om het leven, honderden koeien verdrinken en huizen liepen grote materiële schade op. Het aan de Waal gelegen dorp Doornik verdween zelfs voorgoed in de golven.²⁹

²⁸ Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', 216.

²⁹ Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water*, 910-915.

Afbeelding 3. *Storm voor Nijmegen*, Reinier Vinkeles, 1799, Rijksmuseum Amsterdam.

Opnieuw lieten dichtende reporters van zich horen. Zo verschenen er literaire rampverslagen van W.E. de Perponcher (1741-1819), politicus en dichter te Utrecht en E.J.B. Schonck (1745-1821), rector van de Latijnse school te Nijmegen. Eerstgenoemde was geen ooggetuige van de ramp, maar sprak zijn dichterlijke verbeelding aan in *Tafereel uit den watervloed van 1799*. Daarin reist een ik-figuur langs het rampgebied en voert verschillende gesprekken met de noodlijdenden. Aan een bewoner van een dijkwoning vraagt hij hoe deze het volhoudt in zulk gevaarlijk gebied te wonen. 'Och Vriend, de Heere waakt', is de stichtelijke les die de ik-figuur daar leert.³⁰ Hij ziet vervolgens een boot met een gezin in het ijs vastzitten en biedt zijn hulp aan. Ze slagen erin de het vaartuig vlot te trekken, tot grote opluchting van de man aan boord. Tranen van dankbaarheid vloeien langs zijn gezicht. In een gesprek met de ik-figuur vertelt hij over zijn angstigste momenten. Opnieuw krijgt de ik-figuur een belangrijke boodschap mee: 'Hoe wonder Gods Voorzienigheid / Kan waaken, voor 't behoud der menschen'.³¹ Het volgende benarde moment dient zich alweer aan. Nu ziet de ik-figuur een wiegje drijven met daarin een

³⁰ W.E. de Perponcher, 'Tafereel uit den watervloed van 1799' in: W.E. de Perponcher, *Gedichten* (Utrecht 1800), 123-133. Citaat op 125.

³¹ *Ibidem*, 129.

uitgehongerd kindje. Samen met zijn gesprekspartner redt hij de huilende baby, waarna het aan de borst van de moeder wordt gelegd: 'Zy legt het aan, het zuigt, en slokt, / En laaft zig aan die bron des levens'.³² De ik-figuur eindigt zijn relaas met een huiveringwekkende scène waarin mensen schreeuwend op de vlucht slaan, omdat de dijk verder is gescheurd. Geen opwekkend slot, maar een open einde dus.

Het moge duidelijk zijn dat deze ik-figuur een fictief personage is, dat tot leven is gewekt door De Perponchers pen. De tafereelen zijn vooral bedoeld om een godvruchtige boodschap over te brengen op de lezer en te benadrukken dat hulpvaardigheid in dit soort situaties van levensbelang kan zijn. De literariteit blijkt ook uit zijn gebruik van het motief van het kindje in de wieg. Dit was, zoals eerder gezegd, een veelgebruikt beeld in watersnoodliteratuur.³³ Het kwam daadwerkelijk voor dat er drijvende wiegjes met kinderen daarin uit de golven gered werden, maar we kunnen er vrij zeker van zijn dat deze scène aan de fantasie van de in Utrecht woonachtige De Perponcher was ontsproten.

Anders dan De Perponcher had Schonck de ramp wél van dichtbij meegemaakt. Op 21 februari 1799 kreeg Nijmegen met ijsophopingen en zeer hoge rivierstanden te maken. De stad pulde uit van de vluchtelingen uit naburige dorpen, en bleef zelf ook niet ongeschonden: meer dan tweehonderd huizen liepen onder water. De bewoners waren hun woningen ontvlucht en zochten hun heil hogerop.³⁴ Schonck gaf er een dichterlijke impressie van:

Ik zie, van buuren, en gehuchten,
De veege landlien naar de stad,
Zoo veel de nood het toelaat, vluchten,
Met vrouw en kroost, hun besten schat.³⁵

Hij baseerde zich op waar gebeurde tafereelen, maar stelde de zaken wel wat erger voor dan ze in werkelijkheid waren. Zo had hij de ijsschotsen die Nijmegen bedreigen, groter en talrijker gemaakt dan ze in werkelijkheid waren, scheef hij in een begeleidende voetnoot. De dichterlijke vrijheid stond dat

³² De Perponcher, 'Tafereel', 131.

³³ Jensen, *Wij tegen het water*, 20-21.

³⁴ Zillesen, *Beschrijving van den watersnood*, 68.

³⁵ E.J.B. Schonck, *Dichterlijke tafereel van den tegenwoordige watersnood* (Nijmegen 1799), 8.

volgens hem echter toe: hij wilde storende herhalingen in zijn tekst voorkomen.³⁶

Andere keren hield Schonck zich wel aan de waarheid. Dat gold bijvoorbeeld voor de redding van een huisgezin met zeven leden dat op een rieten dak zat. Het ging hier om het huisgezin van een zekere Jan Daane uit Beuningen – Schonck had deze informatie uit een brief van de Nijmeegse predikanten gehaald.³⁷ Andere keren waren de scènes overduidelijk aan Schoncks fantasie ontsproten, zoals die waarin een moeder in doodsangst haar kind stevig tegen zich aandrukt. Zij richt daarbij het woord tot God, in de hoop dat Hij hen zal sparen:

Indien Gy lust hebt om te spaaren,
Kunt Gy een pas-gebooren wicht
In 't Vlociend nat des Nijs bewaaren,
Daar 't op een hand-vol biezen ligt.³⁸

Op waarheid gebaseerd of niet, in alle gevallen moesten dit soort tafereelen de lezer ervan doordringen dat ze moesten blijven vertrouwen op God.

Tot besluit: feit versus fictie

Door middel van gelegenheidsgedichten toonden Bakker, Porjeere, De Perponcher en Schonck zich betrokken bij de getroffenen van watersnoodrampen. Ze kozen alle vier voor een vorm waarin een ik-figuur een reis door het rampgebied maakt. Twee van hen verwerkten hun eigen ervaringen in de tekst: Porjeere en Schonck. Dat maakt hun verslagen niet onmiddellijk feitelijker, integendeel. Evenals de andere dichters grepen ze terug op allerlei stilistische motieven en literaire middelen om de ramptafereelen tot leven te wekken. Het ging hun er niet zozeer om een zo waarheidsgetrouw mogelijk beeld van de gebeurtenissen te geven, maar ze wilden een zo levendig en emotioneel mogelijk beeld schetsen. Hun gedichten waren vooral bedoeld om op het gemoed van de lezers in te werken.

³⁶ Schonck, *Dichterlijke tafereel*, 24.

³⁷ Schonck, *Dichterlijke tafereel*, 21.

³⁸ Schonck, *Dichterlijke tafereel*, 18.

Volgens het Horatiaanse adagium moet een dichter eerst zelf huilen, voordat hij anderen kan raken.³⁹ Die houding was door Porjeere tot het uiterste doorgevoerd: zijn alter-ego Traanrijk stort voortdurend tranen bij alles wat hij ziet. Dat wordt nog eens versterkt door de literaire stroming van het sentimentalisme die vanaf ongeveer 1770 in de mode kwam en die door Porjeere werd nagevolgd. Dergelijke literaire invloeden maken dit soort gelegenheidsgedichten minder geschikt als historische bron – de onderzoeker kan er althans weinig historische gegevens aan ontleen. Ze vertellen ons echter wel veel over de manieren waarop rampen in het verleden werden verwerkt. Poëtische rampverslagen vormden niet alleen een uitlaatklep voor de dichter, maar boden een venster op de werkelijkheid. De dichters verbonden er bovendien stichtelijke lessen aan die eenieder ter harte moest nemen. En wie echt geraakt werd, restte nog maar een ding: bijstand verlenen waar mogelijk. In de woorden van Bakker: 'met onbekrompen hand en deugdgezinde harten, / Aan d'armen hulp te biën, dus zalvende ieders smarten.'⁴⁰

³⁹ 'Si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi' schrijft Horatius in zijn *Ars Poetica*, vs 102-103.

⁴⁰ Bakker, *Nederlands water-nood*, 46.